

JOANNA RYCHTER

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Wydział Humanistyczny
Gorzów Wielkopolski
joanna.rychter@vp.pl
ORCID: 0000-0002-5410-5727

„[K]orzeni szukam pradziadów / co oplatają trzewia ziemi” – obraz „małej ojczyzny” w lirykach Władysława Grabana

Słowa kluczowe

tożsamość, idiolekt, Władysław Graban

Keywords

identity, idiolect, Władysław Graban

Władysław Graban to poeta i fotograf, współczesny przedstawiciel literatury i twórczości łemkowskiej. Urodził się 15 maja 1955 roku na Dolnym Śląsku, w miejscowości Kostomłoty w powiecie średzkim, do siódmego roku życia wychowywał się we wsi Samborz. Jego rodzina, wysiedlona na Dolny Śląsk w ramach akcji „Wisła”, powróciła w rodzinne strony w 1962 roku i od tego czasu Graban dorastał w Gładyszowie. Zmiana otoczenia (beskidzkie góry, wartkie strumienie, lasy, świeże powietrze) zdeterminowała jego rozwój. Debiut poetycki miał miejsce w 1984 roku, wtedy to ukazał się polskojęzyczny tomik pt. *Twarz pośród cieni*. Potem drukiem w 1991 roku wydany został polsko-łemkowski zbiór wierszy *Na kołpaku gór*, następnie w 1995 *Rozsypane pejzaże*, w 1997 *Ikonostas bólu*, w 2004 *Znaleźć równowagę duszy* oraz w 2015 jubileuszowy (wydany z okazji 60. rocznicy urodzin) *Z ziemi do nieba*¹.

¹ Informacje biograficzne pochodzą z: *Sądeczanin*, dostęp 6.03.2017, <https://sadczechanin.info/nagroda-kumora/z-ziemi-do-nieba-wiersze-wybrane-w-C5%82adys-C5%82awa-grabana> i Helena Duć-Fajfer,

Podkreślić należy wkład Grabana w pamięć i rozwój kultury Łemków. Był inicjatorem „Łemkowskiej Watry” oraz „Łemkowskiej Poetyckiej Jesieni Twórczej”. W latach 1994–1996 pełnił funkcję redaktora kwartalnika „Zahorody”². W jego poezji zauważalny jest nurt narodowo-tożsamościowy, oddający ból oraz pamięć o tym, co było, przeminęło. W swojej twórczości poetyckiej podejmuje próby utrwalenia obrazów Łemkowszczyzny³.

Jubileuszowy polsko-łemkowski tomik Władysława Grabana *Z ziemi do nieba*⁴ liczy 97 liryków w języku polskim i 67 w dialekcie łemkowskim. Liryki mają tytuły, są bogato ilustrowane, z wyraźnie zarysowaną tendencją do unikania interpunkcji⁵.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie kształtu językowo-stylistycznego polskojęzycznych wierszy Grabana i wskazanie tych środków, które budują obraz „małej ojczyzny” poety, a więc przestrzeni zawężonej do najbliższej okolicy. Taką sentymentalną ojczyzną lat młodości była dla niego Łemkowszczyzna. Ten teren stał się inspiracją dla tematów poetyckich.

Obraz małej ojczyzny wykreowany przez Grabana przedstawiony zostanie w ujęciu metodycznym Jerzego Bartmińskiego, który proponuje trojaki⁶ wymiar asocjacyjnych odniesień: 1. wymiar przestrzenny (ziemia, miejsce, terytorium); 2. wspólnotowy (wspólnota ludzi, narodowa); 3. kulturowy (literatura, obrzędy, folklor, język)⁷.

Wymiar przestrzenny

Mała ojczyzna w wymiarze przestrzennym ujmowana jest jako strony rodzinne; miejsce, w którym ktoś się urodził, spędził dzieciństwo i młodość. Graban ani nie urodził się, ani nie spędził wczesnego dzieciństwa na terenie swojej małej ojczyzny. Poznał ją jako siedmiolatek i od tego czasu nie opuścił. Nadal mieszka i tworzy na terenie Łemkowszczyzny w Krynicy Zdroju.

Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012), 322.

² Za: *Słów kilka o Władysławie Grabanie*. Łemkowyna, na Beskidzie Niskim, dostęp 24.10.2016, <http://lemkowyna.blogspot.com/2013/04/sow-kilka-o-wadysawie-grabanie.html>.

³ Tamże.

⁴ Źródło ekscerpcji: Władysław Graban, *Z ziemi do nieba* (Krynica-Wołowicz: Wydawnictwo LEMKO TOWER, 2015).

⁵ Za: Elżbieta Skorupska-Raczyńska, recenzja, w: tamże, 164–165.

⁶ Jerzy Bartmiński wskazuje także wymiar państwowy, który nie został uwzględniony ze względu na specyfikę materiału. Tenże, „Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty”, w: *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. Jerzy Bartmiński (Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1993), 23–48.

⁷ Bartmiński, „Polskie rozumienie”.

Mała ojczyzna

Mała ojczyzna jest stale obecna w jego lirykach, obrazuje ją jako wspólnotę przestrzenną za pomocą szeregu synonimów, przede wszystkim trzech nazw własnych:

- **Łemkowyna** (3×: s. 21, 43, 64)⁸, z zaimkiem dzierżawczym – *moja Łemkowyna* (s. 43), w apostrofie – *Łemkowyno moja* (3× s. 51), personifikacji *Łemkowyna czeka* (2× s. 67), metaforze *złote słońce Łemkowyny* (s. 67),
- **Beskid** (s. 62), w połączeniach wyrazowych: *łagodny schył Beskidu* (s. 62), *barwy Beskidu* (s. 63), *piersi Beskidu* (s. 83), *wstrząsa Beskidem / piekący ból* (s. 97),
- **Karpaty**: *zielone / podniebne Karpaty* (s. 73).

Poeta stosuje tylko nazwę dialektalną *Łemkowyna*, ani razu nie wykorzystał ogólnopolskiego synonimu *Łemkowszczyzna*. Poza tym, by nazwać „małą ojczyznę”, wykorzystuje nazwy metaforyczne, utworzone na bazie rzeczownika:

- *dom*: **dom** *mego dzieciństwa* (s. 6) // *nasz dom* (s. 44) // *własny dom* (s. 5),
- *dolina*: **dolina** *młodości* (s. 44);

peryfrastyczne:

- *gdzie ptaki zwolują żywych / na wieczerzę* (s. 83),
- *moja góra zielona* (s. 24),
- *górzysta dziedzina* ‘Karpaty Wschodnie’ (s. 21),
- *miejsce / matczyne / rodzinne* (s. 32), *miejsce tam dla żywych* (s. 73),
- *zagroda / która pomiędzy ziemią a niebem* (s. 40), eliptyczne: *pomiędzy niebem a ziemią* (s. 83),
- *ziemia umiłowana* (s. 55), *rodzinna ziemia* (s. 73), *matka ziemia* (s. 55), *ta ziemia* (s. 84 2×), *ziemia / jest jak matula świętą* (s. 70),
- *ślady domostw* (s. 73),
- *świat mój* (s. 5),
- *zaciszne doliny* (s. 53).

Należy podkreślić, iż komponentami zarówno nazw metaforycznych, jak i peryfrastycznych są rzeczowniki wskazujące na aspekt przestrzenny (*dolina, miejsce, ziemia, świat*) oraz zaimki wskazujące (*ta, tam*), dzierżawcze (*nasz, mój*). Metaforyczne i peryfrastyczne nazwy Łemkowszczyzny wskazują na aspekt przestrzenny, ale również zawierają naddany ładunek emocjonalny, podkreślając przynależność tych obszarów do ludności łemkowskiej (*dom*).

Obraz małej ojczyzny dopełniają synekdochy *pars pro toto*: *ziemia* (s. 73, 84), *siolo*⁹ (3× s. 35), *doliny* (s. 53).

⁸ W okrągłych nawiasach podano strony, z których zaczerpnięto cytowany materiał.

⁹ **Siolo** przestarz. dziś książk. ‘osada zamieszkała przez ludność rolniczą; wieś, osiedle wiejskie’, Mieczysław Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. I–III (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983–1985). Tu: t. III/219 (dalej: SJPSz); ‘wieś, wioska, osada rolnicza’, Bogusław Dunaj, red., *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I–V (Kraków: Wydawnictwo SMS, 2001), tu: t. IV/304 (dalej: SWJP).

Skonwencjonalizowanym, znanym motywem literackim jest przyrównywanie ojczyzny do kochającej matki, a obywateli do jej synów, które wspiera się na stereotypie ojczyzna-ziemia, żywiąca swoje dzieci. Utożsamianie ojczyzny z kochanką lub częściej z matką stało się specyfiką romantycznej poezji. Ten motyw wykorzystał również Graban, który małą ojczyznę, w tym wypadku jej element – górę, obrazuje jako kochankę, stosując leksemy: *piersi, wtulać, serce, pierzyna*¹⁰ w pytaniu retorycznym:

*Dlaczego kochać
twoje **piersi** wysokie
wtulać głowę
i **serce** zostawiać
pod jodelką
jak pod **pierzyną** (s. 24).*

Obiekty na Łemkowszczyźnie

Przestrzeń rodzimą współtworzą nazwy skupisk obiektów mieszkalnych w omawianym obszarze, zwane *dymami*¹¹ (s. 35), *setką chałupisk* (s. 35), *chałupami / spod statecznej strzechy* (s. 79), *strzechami zgarbionymi* (s. 102), *zagrodami* (s. 53) czy *ludzkimi sadybami*¹² (s. 99), jak i nazwy pojedynczych obiektów indywidualnych znajdujących się obecnie lub niegdyś na obszarze małej ojczyzny, np.: *chata i młyn / rozebrana w czterdziestym siódmym* (s. 43), *górska chata* (s. 9), *Sandwiczów dom* (s. 40), *domostwa / z próżną strzechą* (s. 32), *łemkowska chyża*¹³ (s. 53), *dziadkowe królestwo z kominem ciepłym, piecem, wysokim progiem, ławą dębową, sianem i jedliną, powalą bólu* (s. 53). Funkcję lokatywną pełnią nazwy własne przywoływane przez poetę: *Hrycowa ląka* (s. 71), nazwy wsi: *Bieliczna*¹⁴ (s. 76),

¹⁰ Jerzy Bartmiński zaznacza, iż porównywanie ojczyzny do kobiety, matki, kochanki jest europejskim toposem. Tenże, „Ojczyzny europejskie – duże i małe”, w: *Pojęcie ojczyzny*, 11.

¹¹ **Dym** daw. ‘wiejska chałupa, zagroda, gospodarstwo chłopskie (stanowiące podstawę do obliczania świadczeń podatkowych lub innych’, SJPSz I/483), SWJP brak w tym znaczeniu.

¹² **Sadyby** rzad. 1. ‘samotna siedziba, domostwo’; 2. rzad. ‘miejsce zamieszkania; osada, osiedle’ <ukr.>, SWJP IV/266.

¹³ **Chyża** ‘chata’, Janusz Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995), 36; Anna Zielińska, *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim* (Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2013), 162.

¹⁴ **Bieliczna** ‘nieistniejąca dziś wieś łemkowska w Beskidzie Niskim u stóp Lackowej’, Bieliczna [hasło], wikipedia.org., dostęp 22.09.2018, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Bieliczna>; „G. od 1794 r., wtedy Biliczna, w XIX w. Bieliczne i Biliczne, łem. *Biliczna* – od biały, ukr. *bilyj*, tu może w związku z bielica ‘n. rośliny leczniczej’, ‘przezwisko siwego człowieka’”, Rieger, *Słownictwo*, 182.

*Blichnarka*¹⁵ (s. 79), *Czertyżne (nad Czertyżnem)*¹⁶ s. 97), *Izby (nad Izbami)*¹⁷ s. 97), *Łabów siedliska* (s. 65), *Pereliski* ‘dawniej część wsi Wołochy’ (s. 65), *Uhryń*¹⁸ (s. 65), ulic: *gorlicki Blich*¹⁹ (s. 79).

Niekiedy przestrzeń „małej ojczyzny” ograniczona jest do domu i ogrodu poety, co oddają wskaźniki leksykalne z udziałem zaimka dzierżawczego *mój: mój ogród* (s. 77), *powalony dom mój* (s. 77), metaforyczne – *arka niespełniona / w pokrzywach kłębiących się jak fale* (s. 77). Ostatnia metaforyczna nazwa podkreśla, iż w niespokojnych czasach Łemkowszczyzna ma stanowić dla poety ostoję, miejsce bezpieczne, sugerując tym samym, iż przestrzeń poza nią jest wroga, obca, nieprzychylna.

Ważnym elementem wspólnoty przestrzennej są łemkowskie cmentarze. Graban pisze: *Łemkowyna to wielka cerkiew / rzędy krzyży i cmentarze* (s. 91). Miejsca pochówku poeta najczęściej określa neutralnym ogólnopolskim wyrazem *cmentarz* (s. 9), często z dookreśleniami: *stary cmentarz Łemków* (s. 91), *cmentarz cichy* (s. 60), w porównaniu: *chodzę po cmentarzu / jak po własnym domu* (s. 60). Raz Graban używa augmentativum *cmentarzysko: nowy budujesz zrab / ciepłe cmentarzysko* (s. 66), dialektyzmu *temeti*²⁰ (s. 32) oraz peryfrazy – *składowisko ludzkie* (s. 71). Na cmentarzu pojawiają się *mogiły: mogiły* (s. 60), stąd *matka u mogiły syna* (s. 43), *mogiła pradziadów* (s. 48), *Wczoraj zaorano pole / obsiane mogiłami* (s. 97). Mogiłę ojca poeta opisuje peryfrastycznie: *Dwa na jeden metr mojego ojca pozostawione w spadku potomnym* (s. 97). Obraz cmentarzy dopełniają *krzyże: umierają cmentarne krzyże* (s. 49), *kute ramiona krzyży* (s. 79). Elementem wspólnoty przestrzennej są również *prochy przodków* w łemkowskiej ziemi, określone zaimkiem osobowym

¹⁵ **Blechnarka** „G. od 1528 r. w XVII w. Bluchnarka, w XIX w. Blichnarka, łem. *Blichnarka*. Od n. os., por. niem. *Blechner*”, Rieger, *Słownictwo*, 182; **Blichnarka** ‘obecnie Blechnarka: wieś położona za Wysoką przy granicy ze Słowacją’, przypis autorski za: Władysław Graban. *Znaleźć równowagę duszy* (Strzelce Krajeńskie: Wydawnictwo LEMKO TOWER, 2004), 97.

¹⁶ **Czertyżne** ‘opuszczona wieś w Polsce, położona w województwie małopolskim, w powiecie gorlickim, w gminie Uście Gorlickie. Leżała w południowo-zachodniej części Beskidu Niskiego, w odosobnionej dolince potoku Czertyżnianka, dopływu Białej Dunajcowej’, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Czertyżne>, dostęp 22.09.2018; „G. od 1629 r. (w 1794 r. Czertyżna), łem. *Czertyżne*”, Rieger, *Słownictwo*, 184.

¹⁷ **Izby** ‘dawna cerkiew greckokatolicka pod wezwaniem św. Łukasza Ewangelisty, dziś nazwa miejscowości’, Izby [hasło], [wikipedia.org.](https://pl.wikipedia.org/wiki/Izby), dostęp 22.09.2018, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Izby>; „G., od 1629 r., łem. (*J*)izby. Od izba ‘chałupa’”, Rieger, *Słownictwo*, 188.

¹⁸ **Uhryń** ‘wieś w Polsce położona w województwie małopolskim, w powiecie nowosądeckim, w gminie Łabowa. W latach 1975–1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa nowosądeckiego’, Uhryń [hasło], [wikipedia.org.](https://pl.wikipedia.org/wiki/Uhryń), dostęp 22.09.2018, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Uhryń>; „Od 1663 r. wtedy Uhryń i Uhryny, w 1674 r. Uhryny, w 173 Kryny Niżnie (!) i Kryny Wyżnie (!), w 1794 r. Uhrin i Uhryn Niższy, w 1886 r. Uhryń Niżny i Wyżny, łem. Uhrin. Od łem. Uhrin ‘Węgier’, tu może chodzić też o Łemka z «węgierskiej», tzn. południowej strony Karpat, także o mieszkańców pogromczych wsi Dubnego czy Leluchowa, zwanych Uhrinami; Uhryń to nazwa dzierżawcza z dawnym przyrostkiem *-j-*, w formie łem. Typowe stwardnienie końcowego *-n*, nazwę Uhryny można interpretować dwojako: jako nazwę rodową albo pluralną w związku z okresowym podziałem wsi na dwie odrębne części”, Rieger, *Słownictwo*, 209.

¹⁹ **Blich** – nazwa ulicy w Gorlicach.

²⁰ **Temeti** ‘cmentir’, Rieger, *Słownictwo*, 132.

i leksemem *zmarli*, peryfrastycznie *stróżami pod krzyżem*. Graban podkreśla: *Będę do was powracał / bo do zmarłych / świat potomnych należy* (s. 69). Niezmiennie prawa natury sygnalizuje, pisząc: *zamieniają się w proch / ludzie drzewa i ptaki* (s. 49), *śpią tam moi dziadowie* (s. 60). Jest tam *dziada skalpowana głowa* (s. 60), *odległy potomek* (s. 60), *są ci co pozostali stróżami / pod krzyżem* (s. 76), *Wieczni* (s. 76).

Specyfika terenu

Wymiar przestrzenny współtworzą obrazy specyficznej, góralskiej natury, składające się z opisów przestrzeni na Łemkowszczyźnie i wokół niej.

Graban kreśli obrazy przestrzeni z udziałem wyrazów ogólnopolskich neutralnych semantycznie, np. *ziemia* (s. 39, 102), *ziemia senna* (s. 36), *zielona miłość ziemi* (s. 103). Topografię małej ojczyzny nakreśla, wykorzystując nazwy informujące o ukształtowaniu terenu.

W tym celu wykorzystuje leksemy neutralne stylistycznie: *góry* (s. 28, 76, 83 2×), *grzbiety gór* (s. 22, 44, 78), *skały: naga skała* (s. 30), *rozpadlina: rozpadlina skalna* (s. 80), w lm. *rozpadliny* (s. 99), *rozpadliny skalne* (s. 11), *zbocze* (s. 96), *sine zbocza* (s. 53), *zbocze gór* (s. 96), *wzgórza* (s. 73), *wzgórza zielone* (s. 103), jak i nacechowane podniosłe w figurach stylistycznych: *górzysta dziedzina* (s. 51), *kołpak wzgórz* (s. 42), *słoneczna dłoń zbocza* (s. 96). W funkcji lokatywnej pojawiają się nazwy wzniesień, szczytów: *Beskidek*²¹ (*Beskidka grzbiet* s. 40, *zbocze Beskidka* s. 85), *Krzyżowa*²² (s. 16), *Prehyba*²³ (s. 65), *Czerzeży grzbiet* (s. 65), *Magur* (s. 65)²⁴, *Czerszla*²⁵ (s. 42) / *Czerszla* (s. 65), *Zdżar* ‘szczyt w Gorcach’ (s. 65), *Harniaków Wierch* (s. 65).

²¹ **Beskidek** ‘wzniesienie nad Żdźnią’, przypis autorski w: Graban, *Znaleźć równowagę*, 56.

²² **Krzyżowa** ‘lub Uzda (812 m) – szczyt wznoszący się ponad Krynica. Znajduje się w Paśmie Jaworzyny Beskidu Sądeckiego, w grzbiecie oddzielającym dolinę Krynicy od doliny Czarnego Potoku będącego jej dopływem’, Krzyżowa, dostęp 17.04.2017, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BCowa_\(Beskid_%C4%85decki\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BCowa_(Beskid_%C4%85decki)).

²³ **Prehyba** (Prehyba, Przehyba) – ‘szczyt górski w zachodniej części Pasma Radziejowej w Beskidzie Sądeckim. Nazwa *Prehyba* (początkowo *Perehyba*) jest to zruszczona przez Rusinów dawniej zamieszkujących pobliską Ruś Szlachecką nazwa słowacka i oznacza przełęcz. Najpierw dotyczyła tylko hali, dopiero później przeniesiona została na szczyt, Przehyba’, dostęp 22.09.2018, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Prehyba>.

²⁴ **Magura** ‘nazwa szczytu w Beskidzie’, Magura, dostęp 22.09.2018, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Magura_\(Beskid_%C5%9A1%C4%85ski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Magura_(Beskid_%C5%9A1%C4%85ski)); ‘wysoka, odosobniona góra, dziś w nazwach Magura, Magurka’, Rieger, *Słownictwo*, 161.

²⁵ **Czerszla** ‘wyręb, wykarczowana polana’, Rieger, *Słownictwo*, 163. Szczyt w Beskidzie Sądeckim, w północnej części Pasma Jaworzyny Krynicy. Czerszla jest szczytem, który wznosi się na południe od drogi Krynica Zdrój–Nowy Sącz w stronę zachodnią do miejscowości Łabowa, Czerszla, dostęp 22.09.2018, http://www.beskidsadecki.eu/index.php?id=szczyty_sadecki&sk=Czerszla.

Górzysty krajobraz współkreują *jary*²⁶ (s. 10) w następujących zestawieniach wyrazowych: *głęboki jar* (s. 9), *dzikie jary* (s. 32), zwane synonimem *wąwozy* (s. 10), *wądoły*²⁷ (s. 96), poza tym *doliny* w metaforze *krynica doliny* (s. 16).

By zaakcentować specyfikę górskiego ukształtowania terenu, poeta stosuje wyraz ogólnopolski *hale*²⁸ (s. 11, 80) oraz regionalizm *poloniny*²⁹ (s. 53, 60, 73, 83, 104) w następujących zestawieniach wyrazowych: *mgły polonin* (s. 17), *kaskada polonin* (s. 35), *mroźne poloniny* (s. 40), *chłodne trawy polonin* (s. 51), *drzwi polonin* (s. 53), *zeszłe trawy polonin* (s. 61), *morze letnich polonin* (s. 78), *biała przepaść zamglonej poloniny* (s. 99).

Podkreślić należy, iż opisywane obrazy przestrzenne uzupełnia poeta informacjami o emocjach towarzyszących dzieciństwu i młodości:

Na wzgórkach dom

Mego dzieciństwa

[...] wracam do niego *zasmucony* (s. 6).

W górskim krajobrazie element sielskości wnoszą obrazy wykreowane z udziałem poetyzmu *łany*³⁰ (s. 15), *łany jęczmienia i owsa* (s. 14). Obecność ludzi na opisywanych terenach i ich wpływ na stan natury wskazują kolejne nazwy pól: *rżysko*³¹ (s. 17), *rżyska pól* (s. 22) // *ściernisko*³² (s. 103), *zagon* (s. 103), *ziemniaczysko* (s. 19), *owsisko* (s. 14), *maliniaczek*³³ (s. 85). Ów krajobraz dopełnia *szachownica pól* (s. 63), *białe szachownice cierpienia* (s. 103), *muzyka pól* (s. 104), *zimowe pola* (s. 96), *wiosenne pole* (s. 97), *wiosenna niwa*³⁴ (s. 97), *puste ścieżki* (s. 83), *zatarłe drogi* (s. 103), *miedze* (s. 99).

Dominującym środkiem stylistycznym czyni poeta animizacje, dzięki którym przyroda żyje wraz z mieszkańcami Łemkowszczyzny, można powiedzieć, iż jest ich towarzyszem w chwilach szczęśliwych, jak i nieszczęśliwych. Ten typ obrazowania podkreśla więź pomiędzy dziką, choć piękną przyrodą a Łemkami. Granica pomiędzy ujęciem ojczyzny w wymiarze przestrzennym a metaforycznym ulega zatarciu, co widzimy w metaforze *złote słońce Łemkowiny* (s. 67), gdzie nazwa gwiazdy symbolizuje dobre czasy dla ludności łemkowskiej.

²⁶ **Jar** ‘dolina erozyjna o wąskim dnie i stromych zboczach; wąwóz, parów’, SWJP II/155.

²⁷ **Wądół** ‘długie, wąskie zagłębienie w terenie o podmokłym dnie; jar, parów, wąwóz’, SWJP V/166.

²⁸ **Hala** ‘wielka łąka w wysokich partiach gór, zwykle ponad granicą lasu, służąca zwykle jako pastwisko’, SWJP II/88.

²⁹ **Poloniny** reg. ‘trawiasty teren w Karpatach Wschodnich, leżący powyżej górnej granicy lasów, wykorzystywany czasem jako pastwisko’, SWJP III/404.

³⁰ **Łany** ‘obszar ziemi obsiany zbożem, porosły zbożem’, SWJP II/378.

³¹ **Rżysko** ‘niezaorane pole po zżętych, skoszonym zbożu; ściernisko’, SWJP IV/265.

³² **Ściernisko** ‘pole po skoszeniu lub zżęciu zboża; rżysko’, SWJP V/2.

³³ **Maliniaczek** SWJP brak, **maliniak** ‘krzaki malin rosnące w zagęszczeniu’, SWJP II/399.

³⁴ **Niwa** ‘pole, rola, łąka’, SWJP III/123.

Graban w swych wierszach na pierwszy plan wysuwa przyrodę, obrazując faunę i florę jako dwa klejnoty Łemkowszczyzny³⁵. Fascynację naturą, przyrodą, górami widać w każdym liryku. „Przyroda nigdy nie opuściła łemkowskich cmentarzy, cerkowiśk, kapliczek, wsi. Do dziś jest opiekunką narodu łemkowskiego – i sam Graban podkreśla jej olbrzymie znaczenie dla rusińskiej społeczności”³⁶. Współcześni Łemkowie mają znacznie mniejszą łączność z naturą. Jak pisze Graban: *A oni już nie czytają księgi lasów* (s. 49). Czas w tomiku nie jest linearny, znajdujemy liczne reminiscencje, przyroda oddaje bowiem terażniejszość – tu i teraz, ale również przechowuje pamięć o przeszłości, jak i budzi nadzieję na odbudowanie w przyszłości świetnych czasów Łemkowszczyzny. W tomiku przeszłość miesza się z terażniejszością i przyszłością, tworząc cykliczne kontinuum.

Wymiar wspólnotowy

„Ojczyzna – pisze Bartmiński – jest wspólnotą ludzi, wspólnotą narodową, wielką rodziną, społecznością rodaków rozrzuconych po świecie”³⁷. Mała ojczyzna Łemków to wspólnota duchowa niezależna od państwa i jego terytorium. Współcześnie wspólnota duchowa wydaje się ważniejsza od terytorialnej, może również mieć charakter wspólnoty wirtualnej.

Wskaźnikami istnienia wspólnoty duchowej ludności łemkowskiej są na płaszczyźnie leksykalnej następujące wyrazy lub wyrażenia: *naród* (s. 21), *swoi* (s. 71), *bracia* (s. 73), *bracia moi* (s. 6), *bracia Łemkowie* (s. 49) świadczące o łączących, spajających Łemków więzach, jak i nazwy pokrewieństwa sugerujące istnienie społeczności łemkowskiej jako wielkiej rodziny: *pradziadowie* (s. 5), *mogily pradziadów* (s. 48, s. 73), *babunia* (s. 7), *matka* (s. 19, 35, 43), *mama* (s. 23), *matula* (s. 71), *dziadowie ojców naszych* (s. 21), *moi dziadowie* (s. 60), *dziadek* (s. 67), *dziecinka* (s. 13), *dziatki* (s. 14), *syn* (s. 71), *syna mogiła* (s. 43), *córka* (s. 71), *odległy potomek* (s. 60), *ojciec* (s. 67), *rodzina* (s. 71), *sąsiedzi* (s. 71).

Wskaźnikami wspólnotowymi na płaszczyźnie gramatycznej są czasowniki w 1 os. l. mn. (łącznie 22): *chwytnamy* (s. 81), *poczynamy* (s. 81), *nie zapomnieliśmy* (s. 21), *nie złamaliśmy* (s. 21), *piliśmy* (s. 9), *powiemy* (s. 35), *pójdziemy wspólnie* (s. 103); *próbujemy* (s. 4), *próbujemy* (s. 4), *rozładujemy* (s. 69), *rozmawiamy* (s. 97), *straciliśmy wszystko* (s. 97), *staniemy* (s. 103), *śpiewaliśmy* (s. 97), *tańczymy* (s. 38), *wznosimy* (s. 21), *zachowujemy* (s. 4), *zanuemy* (s. 38), *znajdziemy* (s. 103), *znaliśmy* (s. 97), *żyjemy* (s. 81) zarówno w trybie orzekającym, jak i rozkazującym.

Obraz Łemków jako wspólnoty duchowej dopełniają zaimki dzierżawcze, osobowe w l. mn: *jesteśmy* (s. 4), *nas* (7 użyć: s. 4, 21, 51, 52 2×, 69, 81), *nasz* (8 użyć: *nasz dom*

³⁵ Zob. Joanna Rychter, Językowa kreacja łemkowskiej przyrody na przykładzie wierszy z tomiku *Z ziemi do nieba* Władysława Grabana [w druku].

³⁶ Za: Łemkowyna, na Beskidzie Niskim, dostęp 24.10.2016, <http://lemkowyna.blogspot.com/2013/04/sow-kilka-o-wadysawie-grabanie.html>.

³⁷ Bartmiński, „Polskie rozumienie”, 26.

s. 46, *naród nasz* s. 21, *nasze kości* s. 21, 41, *nasze życie* s. 21, *nasze głowy* s. 38, *cerkiew nasza* s. 21), *my* (s. 21); przysłówki: *wspólnie* (s. 103), *razem* (s. 69 2×): *a razem jest nas dużo*; przymiotniki: *wspólny* (*wspólne owoce* s. 46), *własny* (s. 5, *Dom mój* [...] *własny jak oddech* s. 7).

Świat kreowany przez poetę jest dychotomiczny, zbudowany na opozycji swój–obcy. Trzeba podkreślić, że w lirykach znajdujemy tylko obraz swoich, brak zaś ich oponentów, obcych. Należy jednak założyć, iż istnieją, ale nie są wymienieni za pomocą środków leksykalnych. Gramatycznym wskaźnikiem ich obecności w omawianych lirykach są formy werbalne nieosobowe: *uczyniono* (s. 81), *zaorano*: *wczoraj zaorano pole / obsiane mogiłami* (s. 97), *wycięto* (s. 97), *wymazano* (s. 97), *zdmuchnięto* (s. 58) lub formy 3. os. lm., sugerujące działania niezidentyfikowanych osób: *Kiedyś nie pozwalali zejść z gór* (s. 28), *dziś nie pozwolą wracać* (s. 28), *wypędzili ją* (s. 55).

Poeta podkreśla obecny i dawny brak przestrzennej łączności z Łemkowszczyzną. W jednym z wierszy niczym romantyczny wieszcz – **wędrowiec/pielgrzym**, z perspektywy czasowej pisze:

I choć minęły lata
*Wciąż szukam własnego domu*³⁸ (s. 5).

Graban przypisuje sobie rolę romantycznego wieszca, który ma swojemu ludowi wskazać drogę do odzyskania wolności, czego świadectwem są formy werbalne w trybie rozkazującym: *próbujemy* (s. 4), *tańczmy* (s. 38), *zanuśmy* (s. 38).

W kolejnym liryku Graban mówi o konieczności rozpoczęcia nowego etapu życia po powrocie z przymusowego pobytu poza „małą ojczyznę”. Dwukrotnie odnajdujemy słowa mogące być manifestem wszystkich Łemków, którzy opuścili „małą ojczyznę” wbrew własnej woli, by po wielu latach do niej powrócić:

Próbujemy z popiołów
Ulepić nowy dom (s. 4).

Na płaszczyźnie gramatycznej wskaźnikiem budującym wymiar wspólnotowy jest zastosowanie form liczby mnogiej, a więc czasowników w 1. os. lm (*próbujemy* s. 4).

Więź emocjonalną i kulturową wyznaczają opisy wspólnej sytuacji wygnania, emigracji, pielgrzymki. Graban aksjologizuje członków narodu łemkowskiego i ich czyny na rzecz

³⁸ Podkreślić należy ewolucję stanowiska w wierszu *Świat mój*. W liryku pisanym w 1991 r. Graban optymistycznie stwierdza: „i choć minęły lata / **mieszkam we własnym domu**”, podkreślając wierność „małej ojczyźnie”, pomimo przeciwności; w 2015 r. poeta, pisząc: „**Wciąż szukam własnego domu**”, podkreśla rozterki egzystencjalne i konieczność ciągłego pielęgnowania tożsamości narodowej w zglobalizowanym świecie. Władysław Graban, *Na kolpaku gór* (Kraków: Wydawnictwo Miniatura, 1991), 14.

odzyskania i odbudowania utraconej małej ojczyzny. W jego lirykach znajdujemy krytykę odejścia od dawnych zwyczajów i religii, dezaprobatę dla zerwania związków z naturą:

A oni już nie czytają księgi lasu
Zapomnieli
o swojej Księdze Rodzaju
wolą nowe futerka
i futerał z piwem (s. 49).

W jednym z wierszy Graban stosuje metaforę – *gwiazda wychodźstwa* (s. 74), która jest elementem budującym paralelę pomiędzy zniewolonym narodem polskim w wieku XIX a łemkowskim w wieku XX.

Gdzie wznosi swoją siedzibę Łemko Graban? Niczym romantyczny wieszcz buduje on dom wirtualny, niezwiązany bezpośrednio z przestrzenią, z punktem geograficznym, lecz przesiąknięty atmosferą występującą na umiłowanym terenie, zwanym *ojcowizną*:

Ten dom jest:
Nowy bez okien i ścian
Ulepiony z ciszy
*Na ojcowiznie*³⁹ (s. 7).

Zastosowanie leksemu *ojcowizna* zamiast nazwy własnej *Łemkowszczyzna* uwypukla ciągłość pokoleniową narodu – jest to ziemia dziedziczona przez kilka pokoleń.

Poeta wciąż podkreśla trudne, dramatyczne losy łemkowskiej ludności; to, że świat na Łemkowszczyźnie już nie istnieje, co oddaje imiesłów *spopielony* w wyrażeniu: *Spopielony świat Łemków* (s. 97) oraz *ukrzyżowany* w odniesieniu do *ojczyzny*: *Ukrzyżowana ojczyzna moja* (s. 97), zaś swoich współuczestników niedoli określa rzeczownikiem *bezdomni* (s. 76) i przymiotnikiem *przekłęci* (s. 81 4×), niosącymi naddany ładunek emocjonalny.

Elementem łączącym Łemków jest współcześnie nie obecność fizyczna na ziemi łemkowskiej, lecz wspólna historia, wspomnienia, których fizycznym dowodem są napisy na kamieniach cmentarnych:

Ostoją wspomnień są napisy na kamieniach:
Z napisem na kamieniu
Brejan – Legnica
Ślad żywych (s. 88).

³⁹ **Ojcowizna** ‘majątek, zwłaszcza ziemia dziedziczona po ojcu lub dziedziczona przez kilka pokoleń w jednej rodzinie’, SWJP III/210.

W polu asocjacyjnym leksemu *ojczyzna* pojawiają się wyrazy symbolizujące zniewolenie rzeczywiste i duchowe Łemków: *świat oddalony z zakratowanym oknem* (s. 68), *W zadrutowanym świecie* (s. 68). Podobny typ obrazowania znajdujemy w literaturze doby romantyzmu, wtedy dominowały okowy, kajdany, łańcuchy, zastąpione u Grabana kratami i drutami.

Graban uwypukla wspólną historyczną przeszłość Łemków, przede wszystkim przywołuje obóz dla internowanych Rusinów z Galicji i Bukowiny, oskarżonych o moskalofilstwo, utworzony przez władze austro-węgierskie, działający w Thalerhof koło Grazu od 4 września 1914 do końca 1917 roku⁴⁰:

Widok obozu / pamiętnego Talerhofu / świat oddalony z zakratowanym oknem (s. 68),
W zadrutowanym świecie / magiczne siódemki / siedemnasty / czterdziesty siódmy / jak ostry topór / rozetną / wypalone wewnątrz czasu (s. 68).

Poeta łączy wydarzenia roku 1917 i 1947, kiedy w związku z przygotowaniem do przesiedleńczej akcji „Wisła” były hitlerowski obóz w Jaworznie przeznaczono na miejsce uwięzienia cywilnej ludności pochodzenia ukraińskiego i łemkowskiego. Pierwszy transport przybył do Jaworzna 9 maja 1947 roku z Oświęcimia. Poeta portretuje Wasyla, któremu *tylko jedno oko / od Jaworzna zostało* (s. 71). Graban zachęca Łemków do współdziałania. Pisze: *nikt was nie odbierze tej ziemi / a razem / jest nas dużo / pewnie wiele set tysięcy / razem* (s. 69).

razem
[.....]
rozładujemy wagony
...nawet te które stały
na rampie w Jaworznie (s. 69).

Słowem kluczem⁴¹ liryku czyni poeta wyraz *razem*, podkreślający wspólnotową więź Łemków.

W tomiku liryki nie są ułożone w porządku chronologicznym, wydarzenia historyczne przeplatają się z wydarzeniami współczesnymi i profetycznymi.

⁴⁰ Obóz internowania w Talerhof, dostęp 22.09.2018, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ob%C3%B3z_internowania_w_Talerhof.

⁴¹ Por. Edward Stachurski, *Słowa-klucze polskiej epiki romantycznej* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, 1998).

Wymiar kulturowy

O tożsamości narodu świadczy wypracowana przez wiele wieków kultura i tradycja (historia, obrzędy, religia). Graban czuje głębokie przywiązanie do kultury Łemków. Asocjacje kulturowe często wykorzystuje w lirykach, przede wszystkim podkreślając dyferencjalny charakter religii Łemków, specyfikę ich ubioru, nawyków żywieniowych oraz tożsamość językową⁴².

Język

Z istnieniem wspólnoty kulturowej związana jest wspólnota komunikatywna. Łemkowie zgodnie z Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym mają w Polsce status mniejszości etnicznej, a ich etnolekt – status języka etnicznego⁴³. Małgorzata Misiak stwierdza, iż „łemkowszczyzna należy do grupy etnolektów słabo używanych, które pozostają przede wszystkim narzędziem zachowania tożsamości, symbolicznym przejawem solidarności etnicznej członków danej wspólnoty”⁴⁴. Używając dialektyzmów, Graban zaznacza przynależność do grupy. Bohaterami liryków czyni Łemków. Rzeczownik występuje zarówno w liczbie pojedynczej w mianowniku *Łemko* (s. 37, 68), w dopełniaczu: *gorące serce Łemka* (s. 64), jak i mnogiej w dwóch mianownikowych wariantach fleksyjnych: *Łemki*⁴⁵ (s. 14) // *Łemkowie*, przy czym forma z końcówką fleksyjną *-i/y* użyta została tylko raz; zaś z końcówką fleksyjną *-owie* siedem razy: *pochyleni Łemkowie* (s. 9), *Łemkowie / rozproszeni jak ptaki* (s. 52), *powrócą bracia Łemkowie* (s. 49, 83), *Łemkowie / rodzinna ziemia woła* (s. 73), *Łemkowie* (3× s. 73), raz w D. *Bóg Łemków* (s. 55). Trzykrotnie wystąpił przymiotnik *łemkowski*: *łemkowska dziewczyna* (s. 38), *matka łemkowska* ‘Kuźmowa’ (s. 71), *znamię bolesne łemkowskie* (s. 61).

Często stosuje poeta nazwy własne, co z jednej strony stanowi element budujący wspólnotę łemkowską, z drugiej odróżniający ją od innych wspólnot⁴⁶, np. imiona: *stryk Kostia Roman Wasyl / co chciał Bazylim zostać* (s. 25); *Włodzimierz, co go ochrzcił Władysławem* (s. 25); *Wasyl* (s. 71), *Paraski cudne* (s. 71), *Oleny młode* (s. 71), zmarłe *Daniły*

⁴² O języku Łemków zob. Zdzisław Stieber, *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982); tenże, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, z. 1–8 (Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1956–1964); Rieger, *Słownictwo*; Zielińska, *Mowa pogranicza*; Henryk Fontański. *Studia nad składnią łemkowską* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014).

⁴³ Za: Zielińska, *Mowa pogranicza*, 127.

⁴⁴ Małgorzata Misiak, „Rola wiedzy o historii języka w określeniu i zachowaniu tożsamości etnicznej na przykładzie łemkowskiej mniejszości etnolingwistycznej zamieszkującej w Polsce”, w: *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, red. Izabela Kępka, Lucyna Warda-Radys (Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum, 2011), 302.

⁴⁵ **Łemky** ‘nazwa Łemków po północnej stronie Karpat’, Rieger, *Słownictwo*, 77.

⁴⁶ Agnieszka Maliszewska, „Nazwy osobowe ludności łemkowskiej (na podstawie materiałów z nagrobków)”, *Onomastica XXXVIII* (1993): 169–201; Ewa Wolnicz-Pawłowska, *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XX wiek* (Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1993).

(s. 71), *dziarskie Iwany* (s. 71) oraz nazwiska: *stryk Harasym* (s. 34), *siadł Harasym* (s. 58)⁴⁷, *babcia Kuźmyczowa* (s. 35 – dedykacja); *Kuźmowa* (s. 70), *babuszka Kuźmowa* (s. 70), *beziemienni Drownikowie*⁴⁸ (s. 63).

Pojawiają się nazwy pospolite osób: *dziewka*⁴⁹ *hoża*⁵⁰ (s. 16), *staruszka* (s. 35), *babuszka* (s. 35, 71). Poeta wykorzystuje wyraz przestarzały *dziewka* oraz sufiks *-uszka*.

Wyjątkowość grupy podkreśla własny etnoлект. Pomimo że wiersze są napisane w języku polskim, Graban wplata leksykalne dialektyzmy, odnotowane w *Słowniczku lemkowski* Janusza Riegera⁵¹:

- *chyża* (s. 53) ‘chata’ [Rieger, s. 36; Zielińska, s. 162],
- *kierpci* (s. 28, 34) ‘kierpce, chodaki’ [Rieger, s. 23, 64; Zielińska, s. 162],
- *temetił* ‘cmentarz’ (war. fon. *temetiłw* ‘cmentir’ [Rieger, s. 132]),

a nawet zapożyczenia cytatowe: *Ne ma tebe, ne ma mene* (s. 81), *sywy kon* (s. 40).

Poeta wspomina wytwory kultury, pisząc o *garści dawnych pieśni* (s. 4) oraz o alfabecie – *ślad cyrylicy* (s. 58).

Jedzenie

Elementem budującym wspólnotę kulturową są potrawy charakterystyczne dla ludności lemkowskiej:

- *bundz*: *kosz bundzu* (s. 16) ‘masa serowa uzyskiwana z mleka owczego, czasem z dodatkiem krowiego, formowana w bryły o wadze od 5–15 kg, po obeschnięciu przerabiana w bryndzę’ <ukr.>, SJPSz I/218,
- *kieselyć*⁵²: *rośnie jeszcze chleb / na kieselyciu* (s. 52) ‘żur z mąki owsianej (ewentualnie z dodatkiem żytniej), zakwaszony kwasem chlebowym (przez dobę), z dodatkiem drożdży, cedzony przez szmatę, zagotowany’ [Rieger 75; Zielińska 163].

Graban wspomina o odchodzeniu przez Łemków od danych zwyczajów żywienia, pisząc: *wolą nowe futerka / i futerał z piwem* (s. 49).

⁴⁷ To aluzja do Jerzego Harasymowicza, który w tamtym czasie był „obowiązującą wyrocznią” w lemkowej problematyce. Za przypisem autorskim w: Graban, *Znaleźć równowagę*, 75.

⁴⁸ **Drowniak** – właściwe nazwisko Nikifora.

⁴⁹ **Dziewka** przestarz. ‘niezamężna dziewczyna wiejska, służąca na wsi’, SJPSz I/506.

⁵⁰ **Hoży** rzad. ‘dorodny, ładnie i zdrowo wyglądający; urodziwy, krzepki, tryskający zdrowiem’ <ukr.>, SWJP II/107.

⁵¹ Rieger, *Słownictwo*.

⁵² Graban w tomiku *Znaleźć równowagę duszy* odnotowuje żeński wariant fleksyjny – **kieselycia**. Leksem rejestruje Rieger, *Słownictwo*, 64.

Religia

Tym, co spaja i łączy ludność łemkowską jest wspólnota religijna. Graban w jednym z liryków pisze: *zachowujemy dekalog* (s. 4), *Nie złamaliśmy przykazań / i jak dawniej / wnosimy świątynie / pośród zielonych dróg* (s. 21).

Łemkowie byli wyznawcami religii prawosławnej, stąd poeta dyferencjonuje Boga Łemków (*Bóg Łemków* s. 55, *Pochylił się w zamyśleniu / Bóg* s. 99, *Boże nasz* s. 21, *Boże 2x* s. 64, *Z namy Boh*⁵³ s. 53) od w domyśle Boga Polaków katolików. Wiele elementów obrzędowych jest wspólnych i u Łemków pojawia się: *krzyż* (s. 58), *Znakiem krzyża / podzielimy ziarno* (s. 52), *Krzyże gotowe by odlecieć* (s. 95).

Łemkowie modlą się w *świątyniach* (s. 99), *węgła jodłowych świątyń* (s. 41), zwanych synonimicznie *cerkwiami* (s. 40, 71), raz deminutivum *cerkiewka* (s. 63), o specyficznej architekturze: *kamienna cerkiew* (s. 79), *Czerwone bramy cerkwi* (s. 95), *Cerkiewne kopuły* (s. 98), *banie cerkiewnych wież* (s. 36), *drewniana budowla cerkwi w górach* (s. 37), *błysk cerkiewnych bań* (s. 40), *czarno-biała cerkiew* (s. 43), *zgliszcza cerkwi* (s. 58), *unicka cerkwia* (s. 55).

Charakterystyczne dla tego wyznania są artefakty w postaci:

- *ikon* ‘w sztuce wschodniochrześcijańskiej: obraz najczęściej na drewnie przedstawiający Chrystusa, Maryję lub świętych, malowany według specjalnych kanonów, posiadający wielowarstwową symbolikę; otaczany głęboką czcią, raz kontemplowany jako przedstawienie tajemnic wiary; wieszany w cerkwi lub w domu’, SWJP I/116, stąd w poezji Grabana znajdujemy połączenia wyrazowe: *ikona pleców* (s. 29), *ikony ślad* (s. 32), *ikony liści* (s. 44), *ikonowy śpiew kolorów* (s. 40), *Pustynny obraz ikony* (s. 95),
- *ikonostasu* ‘w cerkwi: bogato zdobiona ściana z trójgiem drzwi i zawieszonymi na niej według określonych reguł ikonami, oddzielająca prezbiterium od przeznaczonej dla wiernych części świątyni; środkowe drzwi noszą nazwę carskich wrót’, SWJP I/116, *ikonostas porąbany* (s. 32), *barwy ikonostasu* (s. 33), *koloryt ikonostasu* (s. 62).

Ludność łemkowska ma swoich świętych, których czci i do których kieruje modły o wsparcie. U Grabana znajdujemy: *drżące dłonie świętych* (s. 62), *świętego Romana* (s. 58)⁵⁴, *św. Michała* (s. 40), *świętego Michała / ze spisą* (s. 78) określonego *świętym* (s. 78).

⁵³ *Z namy Boh* – ‘Z nami Bóg’, cerkiewny zaśpiew w Boże Narodzenie. Za: Graban, *Znaleźć równowagę*, 66.

⁵⁴ **Święty Roman** to Roman Reinfuss, który wraz z Jerzym Harasymowiczem „byli «obowiązującą wyrocznią» w łemkowskiej problematyce”. Za: tamże, 75.

Graban wspomina wigilię: *Ruska wigilia / spóźniona* (s. 25), *Idzie wigilia* (s. 52), *jak przed wiekami / przyjdzie Jezus* (s. 52), *o północy zwierzęta mówią / a wilki palą świece / nabożnie* (s. 25) oraz *panichidę*⁵⁵ (s. 71), czyli nabożeństwo żałobne.

Podkreśla, iż lud łemkowski jest wierny i bogobojny: *W naszym życiu / nie było innego Boga / prócz ciebie / Boże...* (s. 21). Nawet to nie zapewniło mu wystarczającej opieki:

Boże... / czemu nas opuściłeś / zapomniałeś prawdy nasze / i groby przodków (s. 21),
Przecież znaliśmy wiele słów / śpiewaliśmy pieśni święte / a i tak straciliśmy wszystko (s. 97).

Poeta wspomina czasy pogańskie: *Perun / złowróźnie spogląda / Spopielony bożek* (s. 65), *modlitwę odszuka / na górze peruna* (s. 65).

Ubiór

Specyficzna leksyka współtworzy koloryt lokalny. Wśród niej znajdują się m.in. regionalne nazwy ubrań:

- *bukacia skóra* (s. 28, 34) – *bukat* ‘miękką, elastyczną skórą z bukata nadająca się m.in. na delikatne wyroby kaletnicze’; ‘jałówka lub wykastrowany i opasiony młody byczek przeznaczony na ubój, osiągający po 18–20 miesiącach wagę ok. 400 kg’, SWJP I/133,
- *baranica* (s. 24) ‘czapka z futra baraniego’, WSJP I/67,
- *czucha* (s. 9) reg. ‘rodzaj luźnej kurty z wełnianego samodziału ozdobionej haftem, noszonej przez górali; gunia’ <tur.>, SJPSz I/313, *czuchy / co nie poszły na zachód* (s. 104),
- *kierpec* (s. 28) ‘góralskie, płytkie obuwie z jednego kawałka skóry, wiązane rzemykami’, SJPSz I/914, *wydeptane kierpce* (s. 34),
- *kołpak* (s. 24) ‘wysoka czapka bez daszka, w kształcie cylindra lub stożka, futrzana lub obszyta futrem, noszona w średniowieczu przez Tatarów, popularna w Polsce od XV do XIX w.’, SJPSz I/967, w metaforze: *kołpak wzgórz* (s. 42),
- *kostur* (s. 35) ‘kościanna lub drewniana laska, kij służący do podpierania się podczas chodzenia’, SWJP II/28,
- *łapeć* (s. 35) 1. ‘obuwie ze skóry, łyka; itp. noszone dawniej głównie przez chłopców’ 2. reg. ‘kapeć, pantofel domowy’, SWJP II/379,
- *pled* (*wypłowiwały* s. 35) ‘duży, prostokątny płat grubej miękkiej, wełnianej tkaniny, używany zwykle jako przykrycie; koc’, SWJP III/340,
- *watowanka* (s. 34) SWJP brak.

⁵⁵ **Panichida** ‘prawosławne nabożeństwo żałobne’, Władysław Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* (Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1994), 374.

Zwyczaje

Symbolicznym zwyczajem spajającym łemkowską ludność jest płonące ognisko, które nazywa Graban regionalizmem *watra*⁵⁶: *zapalą [...] nowe watry* (s. 49), *łemkowska watra* (s. 88), [*watra*] *duszę tysiąca scali* (s. 88); synonimem *palenisko*: *cisza wygasłych palenisk* (s. 61); metaforą: *ogień zbolaty* ‘*watra*’ (s. 88). Poeta stosuje również leksem *watrzyisko* (s. 53) oznaczający ‘palenisko; miejsce, gdzie płonął ogień’⁵⁷.

Wnioski

W lirykach Grabana „mała ojczyzna” w wymiarze przestrzennym obejmuje miejsca lat dziecińczych i obecnie zamieszkiwanych – Łemkowszczyznę. Ową przestrzeń poeta wewnętrznie dzieli, wyróżnia dwie sfery: bliższą mu (jego dom i ogród) i dalszą (cała Łemkowszczyzna). Do wykreowania obu sfer wykorzystuje zbieżne środki leksykalno-stylistyczne. Niewątpliwie sfera bliższa zawiera się w dalszej.

Podkreślić należy, iż kreowane obrazy w jubileuszowym tomie są tworzone z perspektywy czasowej, co skutkuje specyficzną nutą nostalgii, idealizacją, zawsze jednak są pełne konkretnych wyznaczników przestrzennych (liczne nazwy topograficzne własne i pospolite). Opisywaną przestrzeń od reszty krajobrazu polskiego wyróżnia osobliwa przyroda. Jej wyjątkowość oddają środki stylistyczne:

- apostrofy: *Łemkowyno moja*,
- epitety: *sine niebo*, *rozdarte niebo*, *słońce zgaszone*, *radosne słońce*, *nieboskłon siny*, *pełnogębny księżyc*,
- metafory: *ocean przestworzy* ‘*niebo*’, *złoty refektarz słońca*, *słońca pożar szczęśliwy*, *buczynowy potok*,
- metonimie: *błękit* ‘*niebo*’,
- animizację: *piersi Beskidu*, *blade oblicze słońca*, *czupryny lasów*,
- peryfrazy: *lampa nocy* ‘*księżyc*’, *futro prastarej puszczy* ‘*mech*’,
- porównania: *księżyc / bosy jak ruski święty*, *Księżyc / złoty jak bania cerkwi*, *Jesiony rosłe stają jak chłopcy*, *las jak parowóz zadymił*, *wrzosy / pijane jak wino młode*,

jak i środki leksykalne, przede wszystkim regionalizmy: *połoniny*, *wierchy*; deminutiva: *jodelka*, *maliniaczek*; augmentativa: *cmentarzysko*, *chatupisko*; poetyzmy: *niebiosa*, *lan*, *kaskada*, *niwa*; dialektyzmy: *chyża*, *temetil*; zapożyczenia cytatowe: *sywy kon*.

W lirykach Grabana „mała ojczyzna” w wymiarze wspólnotowym i kulturowym obejmuje obecnych i dawnych mieszkańców Łemkowszczyzny. Poeta podkreśla dychotomię świata, w którym żyje, zbudowaną na opozycji swój–obcy. Swoi są scharakteryzowani

⁵⁶ **Watra** reg. ‘góralskie albo harcerskie określenie ogniska’, SWJP V/165.

⁵⁷ Graban, *Znaleźć równowagę*, 66.

zarówno za pomocą środków leksykalnych, jak i morfologicznych. Obcy nie są zidentyfikowani i jednoznacznie wskazani. Ich obecność implikują czynniki morfologiczne: werbalne formy bezosobowe i czasowniki w 3. osobie liczby mnogiej – oni. Wspólnota kulturowa jest zaznaczona poprzez wspólny język, wspólną religię, specyficzny ubiór oraz potrawy i zwyczaje. Graban wszystkie wskaźniki językowe oddające wymiar wspólnotowo-kulturowy małej ojczyzny stosuje z umiarem. Zarówno nazwy własne, jak i dialektyzmy leksykalne kreują koloryt lokalny (kulturę Łemków), nie zakłócając funkcji komunikatywnej. Liryki napisane w języku polskim są zrozumiałe nie tylko dla ludności łemkowskiej, ale i polskiej.

Można zatem zapytać, czy Grabanowa „mała ojczyzna” jest częścią przestrzeni większej, Polski, Europy. W omawianych wierszach brak wskaźników leksykalno-stylistycznych, poprzez które Łemko Graban dawałby do zrozumienia, iż jego mała ojczyzna mieści się w Polsce, takim wskaźnikiem może być jedynie język polski, w którym powstała przeważająca liczba liryków (97 wobec 67 w etnolekcie łemkowskim). Wspomnieć należy, iż poeta w sposób subtelny podkreśla swoje europejskie korzenie kulturowe poprzez nawiązania biblijne czy mitologizm *zefir*. Te wskaźniki nie dają jednak czytelnikowi prawa, by umieścić Łemkowszczyznę w przestrzeni Polski czy Europy. Graban kreuje tę ziemię niczym wyspę wyizolowaną od innych regionów, wyjątkowo piękną, miejsce będące łącznikiem pomiędzy tym, co było (*korzeni szukam pradziadów / co oplatają trzewia ziemi*) a tym, co jest (*Próbujemy z popiołów / Ulepić nowy dom*) i tym, co będzie (*złote słońce Łemkowyny*). Elementem spajającym różne płaszczyzny czasowe jest natura, wciąż tak samo dzika, ale i uwodzicielska, przyzywająca Łemków do powrotu w rodzinne strony.

Bibliografia

Źródła

- Graban, Władysław. *Na kolpaku gór*. Kraków: Wydawnictwo Miniatura, 1991.
- Graban, Władysław. *Z ziemi do nieba*. Krynica–Wołowiec: Wydawnictwo LEMKO TOWER, 2015.
- Graban, Władysław. *Znaleźć równowagę duszy*. Strzelce Krajeńskie: Wydawnictwo LEMKO TOWER, 2004.

Opracowania

- Bartmiński, Jerzy. „Ojczyzny europejskie – duże i małe”. W: *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. Jerzy Bartmiński. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1993, 5–11.
- Bartmiński, Jerzy. „Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty”. W: *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. Jerzy Bartmiński. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1993, 23–48.
- Duć-Fajfer, Helena. *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.
- Dunaj, Bogusław, red. *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. I–V. Kraków: Wydawnictwo SMS, 2001.
- Fontański, Henryk. *Studia nad składnią łemkowską*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014.

- Kopaliński, Władysław. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1994.
- Maliszewska, Agnieszka. „Nazwy osobowe ludności łemkowskiej (na podstawie materiałów z nagrobków)”. *Onomastica XXXVIII* (1993), 169–201.
- Misiak, Małgorzata. „Rola wiedzy o historii języka w określeniu i zachowaniu tożsamości etnicznej na przykładzie łemkowskiej mniejszości etnolingwistycznej zamieszkującej w Polsce”. W: *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, red. Izabela Kępka, Lucyna Warda-Radys. Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum, 2011, 298–309.
- Rieger, Janusz. *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995.
- Skorupska-Raczyńska, Elżbieta. Recenzja. W: *Z ziemi do nieba*, Władysław Graban, 164–165. Krynica–Wołowic: Wydawnictwo LEMKO TOWER, 2015.
- Stachurski, Edward. *Słowa-klucze polskiej epiki romantycznej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, 1998.
- Stieber, Zdzisław. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Z. 1–8. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1956–1964.
- Stieber, Zdzisław. *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- Szymczak, Mieczysław. *Słownik języka polskiego*. T. I–III. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983–1985.
- Wolnicz-Pawłowska, Ewa. *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XX wiek*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1993.
- Zielińska, Anna. *Mowa pogranicza Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2013.

Źródła internetowe

- Krzyżowa [hasło]. Wikipedia.org. Dostęp 17.04.2017. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyżowa_\(Beskid_S%C4%85decki\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyżowa_(Beskid_S%C4%85decki)).
- Obóz internowania w Talerhof. Dostęp 22.09.2018. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ob%C3%B3z_internowania_w_Talerhof.
- Słów kilka o Władysławie Grabanie. Łemkowyna, na Beskidzie Niskim. Dostęp 24.10.2016. <http://lemkowyna.blogspot.com/2013/04/sow-kilka-o-wadysawie-grabanie.html>.
- Z ziemi do nieba. Wiersze wybrane Władysława Grabana. Sądeczanie. Dostęp 6.03.2017. <https://sadczechanin.info/nagroda-kumora/z-ziemi-do-nieba-wiersze-wybrane-w%C5%82adys%C5%82aw-grabana>.

„[K]orzeni szukam pradziadów / co oplatają trzewia ziemi” – obraz „małej ojczyzny” w lirykach Władysława Grabana

Streszczenie

Artykuł zawiera omówienie językowo-stylistycznego kształtu polskojęzycznych wierszy Władysława Grabana i wskazanie tych środków, które budują obraz „małej ojczyzny” poety, a więc przestrzeni zawężonej do najbliższej okolicy. Sentymentalną ojczyzną lat młodości dla Grabana była Łemkowszczyzna. Ten teren stał się inspiracją dla tematów poetyckich. Obraz małej ojczyzny wykreowany przez Grabana przedstawiony został w ujęciu metodycznym Jerzego Bartmińskiego według trzech wymiarów asocjacyjnych odniesień: 1) przestrzennego (ziemia,

miejsce, terytorium); 2) wspólnotowego (wspólnota ludzi, narodowa); 3) kulturowego (literatura, obrzędy, folklor, język).

‘I’m looking for the roots of my forebears / that entwine around the innards of the earth’ – a picture of the local home country in the lyric poetry
by Władysław Graban

Summary

The article describes the linguistic and stylistic form of the Władysław Graban’s Polish-language poetry and indicates the means that build up the picture of the poet’s local home country, i.e. the space limited to the nearest region [he was emotionally involved with]. The sentimental home country for the poet had always been *Lemkivshchyna* or *Lemkovyna* (Polish: *Lemkowszczyzna*; Rusyn: Лемковина / *Lemkovyna*), the country of his youth. It was the region that was the inspiration for his poetic themes. The picture of the local home country created by Graban was depicted from a methodical perspective by Jerzy Bartmiński, according to three dimensions of associative references: (1) spatial dimension (land, place, territory); (2) community dimension (community of people, national community); (3) cultural dimension (literature, rites, folklore, language).

Cytowanie

Rychter, Joanna. „«[K]orzeni szukam pradziadów / co oplatają trzewia ziemi» – obraz «małej ojczyzny» w lirykach Władysława Grabana”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 17 (2018): 271–289. DOI: 10.18276/sj.2018.17-17.